

- development of Ukraine in the XVIII – first half of the XIX century*] : avtoref. dis. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Kyiv.
19. Surovtseva, I. Yu. (2006). *Metsenatstvo v Ukraïni drugoi polovini XIX – pochatku XX st. [Patronage in Ukraine in the second half of the XIX and early XX centuries]* : avtoref. dis. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Donets'k.

УДК 94(498.7): 528 «1818/1891»

ДІЯЛЬНІСТЬ БЕССАРАБСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ МЕЖОВОЇ КОНТОРИ (1818–1891 РР.): ЗАКОНОДАВЧІ НОВАЦІЇ ТА ПОВСЯКДЕННА ПРАКТИКА

Петрова Інна, Петров Олексій

Статтю присвячено проблемам становлення системи обліку земельних ресурсів, реформування поземельних відносин у Бессарабській області відповідно до загальноросійських стандартів. У студіях аналізуються нормативно-правові документи, на підставі яких проводилося Генеральне межкування бессарабських земель і вирішувались усі юридичні казуси, що виникали під час експедицій. Серед таких документів слід назвати «О обмежовании казенных земель Бессарабской области и разделении оных на участки (№ 26719 от 7 марта 1817 г.)», «О учреждении особой Комиссии для составления правил генерального размежевания земель Бессарабской области (№ 23578 от 17 октября 1849 г.)», «Об изменении порядка размежевания земель Бессарабской губернии: Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета (№ 1591 от 19 мая 1883 г.)» тощо. Досліджено два підходи, запропоновані російським урядом для проведення межувальних робіт у регіоні: один – для казенних земель, інший – для приватновласницьких. Так, для межкування казенних земель була спрямована експедиція, яку склали вісім землемірів із прилеглих до Бессарабської області губерній. Для межкування приватновласницьких, церковних, монастирських та міських земель в Оргіївському, Хотинському та Яссському повітах, а також розгляду поземельних конфліктів в Аккерманському, Ізмаїльському та Бендерському повітах 29 квітня 1818 р. було створено Бессарабську обласну межову контору. Крім того, у статті досліджуються технічні засади межкування й основні проблеми, що уповільнювали темпи обстеження земельних ділянок. На думку автора, це панування традиційних форм землеволодіння та землекористування в регіоні, саботування місцевими жителями заходів Генерального межкування, етнічна строкатість Бессарабської області, значна кількість земельних конфліктів, відсутність належної комунікації між населенням та владними інституціями.

Ключові слова: *межування, Бессарабська обласна межова контора, Бессарабська область, земельна дача, план дачі, земельна ділянка.*

У першій чверті XIX ст. до локальної зони межування потрапляють землі, інкорпоровані до складу Російської імперії внаслідок Російсько-турецької війни 1806–1812 рр., у майбутньому – Бессарабська область. За Бухарестським мирним договором, до Росії відійшли Хотинський пашалик, частково Молдавське князівство й турецький Силістрійський вілаєт (Буджак) на схід від річки Прут [30, 29]. Територія майбутньої Бессарабської області складалася з трьох районів. Кожен з них до початку воєнних дій вирізнявся етнічною та соціально-становою структурою населення, пануванням традиційних систем землеволодіння та землекористування, економічним потенціалом. До першого району належав Буджацький степ із центром у Каушанах. Він був заселений ногайцями, які потрапили сюди ще в XVI ст. та сформували Буджацьку орду [1, 11; 30, 28–29]. Другий район – землі так званої турецької райї навколо Бендерської, Хотинської, Кілійської та Ізмаїльської фортець. Тут мешкали переважно турки й татари (окрім північної Хотинської райї, де більшість становили молдавани й українці) [30, 28]. Третій район – північна та центральна частина прудо-дністровського межиріччя – включала більшу територію Молдавського князівства [30, 28–29]. Окупація регіону російськими військами призвела до глобальних зрушень у його демографічному й економічному стані. Ще під час російсько-турецької війни 1806–1812 рр. османські піддані (чиновники, військові та їхні родини), що мешкали у фортецях Кілія, Аккерман, Бендери, оголошувалися військовополоненими. Їх планували переселити до Херсонської та Катеринославської губерній, а також Бузького війська [1, 18–19]. Тих, кого захопили під час активних бойових дій, мали намір відрядити до Харківської, Воронежської та Тамбовської губерній [1, 18]. На 1807 р. до Катеринославської та Херсонської губерній переселили загалом 15 366 турків і татар [1, 19]. Пізніше, після підписання Слободзейського перемир'я, внаслідок якого передбачався обмін військовополоненими, переселенням туркам і татарам запропонували виїхати до Османської імперії. Частина з них пристала на пропозицію і переїхала в округу фортеці Браїла і до Стамбула [1, 22]. Повернення татар і турків на території, підконтрольні Османській імперії, тривало і після підписання Бухарестського миру. Таким чином, після інкорпорації бессарабських земель у правове, економічне та політичне поле Російської імперії в регіоні постали проблеми відновлення демографічного потенціалу й господарських потужностей, формування нової системи владних інституцій, упорядкування поземельних відносин. У межах реалізації останнього було прийнято рішення провести межування Бессарабської області (указ Олександра I від 7 березня 1817 р. «О обмежевании казенных земель Бессарабской области и разделении оных на участки»).

Становлення системи обліку земельних ресурсів у Російській імперії досліджували І. Герман [3], П. Іванов [11], С. Кавелін [14], С. Рудін [31], О. Дутлова [5], Л. Милов [10], Г. Смирнов [32], Ю. Коник [17], Н. Сурева [33], М. Цветков [35]. Однак, науковці здебільшого зосереджувалися на методологічних та технічних засадах межування. Це основні завдання Генерального та Спеціального межувань; створення розгалуженої системи центральних та місцевих межових установ для проведення землевпорядних робіт, їх функціональні обов'язки; технічні засади Генерального межування (далі ГМ – І. П., О. П.); упорядкування «первинних» та «підсумкових» документів ГМ. Як бачимо, проблема поширення на теренах Бессарабської області межових робіт до сьогодні не була предметом окремого дослідження (окрім статті В. Томулета) [38, 27–32]. Тому метою наших студій є аналіз документів, що відтворюють процес землевпорядних та кадастрових робіт у Бессарабській області; виявлення основних причин, що впливали на темпи проведення межування в регіоні, аналіз російського межового законодавства, спрямованого на їх подолання. Дослідження перебігу межування на теренах Бессарабської області відбувалося із залученням: 1) діловодної документації («Переписка с казенной палатой о командировании в Бессарабскую область двух поветовых землемеров» від 29 квітня 1817 р. – 31 грудня 1819 р. або «Переписка с Новороссийским и Бессарабским генерал-губернатором, уездными землемерами о составлении проекта правил общего межевания владельческих земель Бессарабской области» від 16 листопада 1830 р. – 11 квітня 1833 р.); 2) законодавчих актів («О мерах вызываемых окончанием генерального межевания Бессарабской губернии: Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета (№ 7744 від 27 травня 1891 р.), «О обмежевании казенных земель Бессарабской области и разделении оных на участки: Именной, объявленный Сенату Министром Юстиции» (№ 26719 від 7 березня 1817 р.) тощо.

Нормативно-правову базу на першому етапі проведення робіт склали такі акти: «О обмежевании казенных земель Бессарабской области и разделении оных на участки» (7 березня 1817 р.) [20, 237] та «Устав образования Бессарабской области» (29 квітня 1818 р.)» [34, 237]. У цих документах було запропоновано два підходи до межування в регіоні: один – для казенних земель, інший – для приватновласницьких. Так, казенні ділянки межувала експедиція, до складу якої увійшли вісім землемірів із прилеглих до Бессарабської області губерній. Наприклад, цивільною владою Київської губернії було призначено радомишльського повітового землеміра С. Тертичникова та черкаського повітового землеміра І. Палія (працював на межуванні до часу своєї смерті 30 вересня 1819 р.) [6, 2–3]. Учасники експедиції (повітові землеміри та обслуговуючий персонал) підпорядковувалися полковнику С. Корниловичу, який з 1817 до 1819 рр. очолював топографічну зйомку Бессарабської області та керував межовими роботами в регіоні. Контролювали їхнє виконання керівник Головного штабу й. і. в.,

генерал-ад'ютант П. Волконський та повноважний намісник Бессарабської області, генерал-лейтенант О. Бахметев. У результаті були розмежовані землі під містами Аккерман, Кілія, Бендери, Ізмаїл, Рені, Каушани, території 75 казенних сільських поселень та 38 приватновласницьких ділянок, що призначалися для іноземних колоністів, а також 62 незаселених державних ділянок [31, 236]. Після обмежування вищезазначених земель Буджака, згідно з рішенням російського імператора від 4 січня 1822 р., кордони цих ділянок затверджувались і позначалися на топографічних картах.

Інакше межувалися приватновласницькі, церковні, монастирські та міські землі в інших районах Бессарабії. Так, для межування в Оргіївському, Хотинському та Ясьському повітах та розгляду поземельних конфліктів в Аккерманському, Ізмаїльському та Бендерському повітах Бессарабської області 29 квітня 1818 р. було створено Бессарабську обласну межову контору. До її складу зараховувалися голова, який призначався дворянством, чотири представники від місцевого дворянства, обласний землемір. Відповідно до «Штату Бессарабської області по внутрішньому управленню» були затверджені такі оклади для посадових осіб Бессарабської губерньської (обласної) межової контори: голова – 450 руб., чотири представники від місцевого дворянства – 350 руб. кожному; секретар та обласний землемір – 500 руб. [37, 22]. Для проведення усіх кадастрових робіт межова контора створювала три межові комісії: Оргіївську, Яську та Хотинську. До складу повітової межової комісії входили конторський службовець (здебільшого представник місцевого дворянства, член межової контори), два повітові землеміри й один арбітр від кожного власника земельної ділянки. Роботу межова комісія розпочинала після відкриття межової справи, а та, у свою чергу, після надходження від власника земельної ділянки заяви про проведення межування. У 30-денний термін усі власники земельних ділянок повинні були завітати до межової комісії, надіслати своїх повірених з відповідними документами та переліком кандидатів на посади арбітрів. Співробітники межової комісії уже на місці перевіряли наявність документів, що підтверджували право власності на землю, приймали присягу від арбітрів та долучалися до створення планів «дуктів і редуктів чи обводів та відводів» [31, 237]. Після впорядкування, наприклад, плану спірної ділянки кожна зі сторін надавала необхідні документи, які підтверджували право власності на землю, або надсилала роз'яснення щодо правочинності своїх майнових претензій. Після цього для вирішення конфлікту з боку відповідача запрошувався арбітр (арбітрів було двоє – з боку відповідача та від позивача). Якщо надані відповідачем та позивачем документи не підтверджували права власності на землю, тоді представники межових установ запрошували понятих, які могли б засвідчити непорушність кордонів ділянки. Кількість понятих не повинна була перевищувати п'яти осіб від кожної сторони (хоча, за попередньою згодою між землевласниками, їх кількість могла бути зменшена до трьох осіб). Поняті (свідки) складали присягу, що вони будуть

чесно свідчити, а сторони, що їх запрошували, присягали, що ніяким чином не будуть впливати на свідків [34, 275]. До понятих, як і до майбутніх арбітрів, висувалися певні вимоги: чесність, порядність, приналежність до місцевої громади, відсутність судимості (або факту перебування під слідством). Тому, щоб не залучити до проведення межувальних робіт осіб з девіантною поведінкою, учасники земельного конфлікту повинні були узгодити з межевою комісією кандидатури понятих. Після дослідження усіх обставин справи за присутності арбітрів межева комісія приймала рішення про подальшу долю земельної ділянки, базуючись на нормах російського законодавства, а також «молдавських правах, перевагах та звичаях».

Після межування земельних ділянок на спірних кордонах розташовували межові знаки. Якщо одна зі сторін не погоджувалася з рішенням комісії, вона мала добу на оскарження. До того ж, за законом, якщо сторона конфлікту протягом доби не висловлювала згоди чи незгоди з рішенням комісії, на неї накладався штраф у 200 левів [34, 276]. Після цього землеміри ще раз знімали спірну ділянку на план, упорядковували межові книги (у двох екземплярах) та надсилали всю картографічну й описову продукцію до обласної межевої контори на затвердження. Власники землі отримували копію рішення межевої комісії та свідоцтво з описом кордонів ділянки. Якщо ж учасники земельного конфлікту за посередництвом місцевої межевої комісії не приходили до консенсусу, справу відправляли на заочний розгляд до обласної межевої контори. Протягом 40 днів рішення можна було оскаржити в межевій конторі [34, 276]. У Бессарабському обласному цивільному суді впродовж 60 днів можна було оскаржити рішення межевої контори [34, 279]. До суду контора спрямовувала ревізійні справи. Вищою судовою інстанцією з розгляду поземельних справ у регіоні була Верховна Рада області. До цієї установи також надходили справи щодо вирішення поземельних конфліктів, пов'язаних з межуванням державних та монастирських земель. Від 1825 р. усі справи, за якими приймалися рішення у Бессарабському обласному цивільному суді, могли бути оскаржені протягом року в Другому департаменті Сенату [25, 409]. Проте, вже з 1827 р. останньою апеляційною інстанцією було визначено Межевий департамент Сенату, саме він повинен був ухвалювати рішення щодо спірних межових питань [24, 930].

Як було зазначено вище, межування Бессарабської області мало свої особливості, зумовлені пануванням традиційних систем землеволодіння та землекористування, строкатим етнічним складом населення (великою кількістю іноземних колоністів), вирішенням кадрового питання діяльності межових служб за рахунок залучення трудових ресурсів із сусідніх губерній, відсутністю належної комунікації між співробітниками межевої контори, вищими посадовими особами регіону та місцевими землевласниками й землекористувачами тощо. Найбільш актуальною проблемою межування залишалася налагодження сталих комунікаційних зв'язків між його учасниками. Відповідно до Статуту про створення Бессарабської області 1818 р.

мовна політика в місцевих органах влади базувалася на таких принципах: «Справи в Раді [Державна Рада] розглядаються російською та молдавською мовами, за родом для них властивим, тобто: розпорядчі, казенні, кримінальні та слідчі російською і молдавською з дотриманням законів Російської імперії та з охороною прав і звичаїв землі щодо захисту приватної власності; а цивільні позови та межові справи відправляються однією мовою молдавською, і судяться на підставі законів і звичаїв молдавських» [16, 230–285]. Тобто, як випливає з документа, розгляд межових справ відбувався молдавською мовою. Однак, із кожним роком у регіоні збільшувалася кількість російських чиновників, що призначалися на керівні посади. Наприклад, у 1828 р. під час ревізії діяльності Бессарабської межової контори було виявлено, що обласний землемір Б. Ейтнер (на цю посаду його було призначено 4 серпня 1825 р.), який входив до складу контори, не володів молдавською. Внаслідок цього, він систематично був відсутній на засіданнях контори [10, 27]. Лише 17 листопада 1828 р. Новоросійський та Бессарабський генерал-губернатор М. Воронцов видав наказ, який зобов'язував Б. Ейтнера бути присутнім на кожному засіданні контори. За відсутності з поважних причин під час розгляду поземельних справ рекомендувалося запрошувати одного з членів цинутних (повітових) межових комісій. Також у наказі зазначалося, що «Ейтнера необхідно допустити до справ і мати з ним стосунки російською мовою, справи продовжувати розглядати молдавською, перекладаючи всі папери російською мовою» [10, 27 зв.]. Далі зазначалося, що «до прийняття нового Положення про Бессарабську губерньську (обласну) межову контору потрібні чиновники як зі знанням молдавської, так і російської мов» [10, 27 зв.]. Водночас 9 жовтня 1831 р. було виявлено, що керівник Бессарабської обласної межової контори, дворянин К. Руссо, не володів російською, тому було прийнято рішення виключити його зі складу «комітету, який був заснований для розгляду проекту суцільного межкування земель приватних власників» [9, 23].

Впливало на хід межових робіт і побутування в регіоні традиційних форм землеволодіння та землекористування (надалі це спровокувало розробку окремого положення для межкування приватновласницьких ділянок у Бессарабській області). Як зазначає Л. Циганенко, «землі Бессарабії умовно можна поділити на дві частини: райони з переважанням приватного землеволодіння (північні та центральні повіти) та райони з переважанням надільної землі (південні повіти)» [4, 204]. У досліджуваний період найбільшими землевласниками в регіоні залишалися церковні установи (монастирі) та поміщики. Окрім того, спостерігалася тенденція до зростання площі їхніх земельних ділянок. За матеріалами екстрактів 1817 р. (перепис 1817 р. – І. П., О. П.), поміщикам і церковним установам Бессарабії належало 68 % усієї «зручної землі» в повітах, які підпадали під цей перепис [4, 112]. Збільшення поміщицького землеволодіння відбувалося за рахунок самозахопленн або офіційного пожалування царською владою російським поміщикам чи

місцевим боярам земельних ділянок. Так, за перші два десятиліття після інкорпорації Бессарабії до складу Російської імперії в Аккерманському, Бендерському та Ізмаїльському повітах царським урядом у приватну власність (поміщикам) було передано 300 тис. дес. землі. Протягом цього ж періоду шляхом самозахоплення земельний фонд поміщицьких господарств було збільшено на 120 тис. дес. землі [4, 114–115]. Общинне землеволодіння було лише в резешів-пармаків – селян-хліборобів. Їхня частка в загальній дачі складала один-два пармаки (пармак – смуга землі завширшки із суглоб великого пальця і завдовжки з ділянку землі, що належить селищу) [4, 177–179]. Серед інших прошарків резешів, наприклад однодворців (цей прошарок населення з'явився внаслідок розпаду громади), побутовало селянське приватновласницьке землеволодіння (вони володіли ріллею, виноградниками, присадибними ділянками на правах приватної, спадкової власності, ці землі не підлягали перерозподілу) [4, 179]. Тільки частина земель (ліси, луки, сіножаті) знаходилась у їхньому загальному користуванні [4, 179]. Здебільшого резеші мешкали в центральних повітах Бессарабії – Оргіївському, Кишинівському, Сорокському, Бельцькому, частково Хотинському та Бендерському [4, 174]. У Бендерському, Аккерманському, Ізмаїльському повітах Бессарабської області було поширене державне землеволодіння [13, 33]. На державних землях проживали втікачі-царани, однодворці-мазили, однодворці-рупташі, державні цигани, державні селяни-переселенці, що раніше мешкали в Курській, Рязанській, Орловській, Таврійській, Полтавській, Слобідсько-Українській (Харківській) губерніях, а також євреї-хлібороби. Державних селян на казенні землі Бессарабії переселяли відповідно до Правил, затверджених 18 серпня 1824 р.: на кожному сім'ю виділялося 30 дес. землі, на сім'ї майбутніх переселенців – 10 дес. землі [13, 34]. За користування державним земельним фондом усі ці прошарки сплачували оброк. Із державного фонду у вічне та спадкове користування на півдні Бессарабії передавалися землі іноземним колоністам: німцям, болгарам, гагаузам (у задунайських переселенців тривалий час було поширене общинне землекористування).

На перебіг межових робіт впливала також велика кількість поземельних конфліктів. У фонді «Бессарабської губернской (обласной) межовой конторы» (ф. 121) Національного архіву Республіки Молдова (далі НАРМ – І. П., О. П.) та у фонді «Материалы Генерального и Специального межевания по Бессарабской губернии» (ф. 1299) Російського державного архіву давніх актів (далі РДАДА – І. П., О. П.) збереглися документи, що оповідають про перебіг межування, причини виникнення, розгляд та вирішення поземельних конфліктів у регіоні. Серед основних причин укладачі документів називають відсутність землевласників або їхніх законних представників під час межування ділянок (з часом землевласники намагалися оскаржити межування, визнати встановлені кордони недійсними); поширення в регіоні практики самозахоплення земельних ділянок; відсутність у більшості

землевласників правовстановлювальних документів на землю (або наявність у власників документів, що суперечать один одному). У разі виникнення конфлікту збирали й надавали усі документи, в яких згадується власник ділянки та її межі. Наприклад, землевласник вотчини Радукани І. Дарій на підтвердження права власності надав такі документи: «Предписания господаря Александра Гики воеводы на владение вотчины Радукан» (17 грудня 1766 р.), «Предписания господаря Александра Гики воеводы на владение вотчины Радукан» (29 серпня 1776 р.), «Межевое свидетельство Ворника де Порты Георгия Талпиша» (30 березня 1800 р.), «План составленный Ворником де Портой» (30 березня 1800 р.), «Прошение владельцев с предписанием на обороте Молдавского дивана» (15 листопада 1808 р.) [8, 49]. Надалі з метою уникнення конфліктів через відсутність правовстановлювальних документів 17 жовтня 1849 р., було прийнято рішення обговорити та затвердити оновлений перелік документів, що підтверджували право власності на землю («Об учреждении особой Комиссии для составления правил генерального размежевания земель Бессарабской области»). У цьому нормативно-правовому акті було запропоновано як правовстановлювальні документи використовувати: господарські хrizові (грамоти), хотарники (межові листи), плани Молдавського уряду до інкорпорації Бессарабії до складу Російської імперії. Крім того, пропонувалося визнавати законними наявні межові угоди, акти дарування, заповіти, а також «спокійне володіння» земельною ділянкою після 1812 р.

Незважаючи на проголошену політику полюбовного розмежування, більшість земельних конфліктів у регіоні тривала декілька років. Так, суперечка між В. фон Григорче (власником вотчини Строешти Хотинського повіту) та Є. Калмуцьким (вотчина Рингач) спалахнула 14 грудня 1820 р. Нових обертів набула після 14 серпня 1828 р., коли член межової комісії Хотинського повіту Дука під час межування вотчини Рингач відмежував на користь Є. Калмуцького від вотчини Строешти прикордонну ділянку завдовжки 700 сажень, завширшки 400 сажень (В. фон Григорче намагався оскаржити дії члена межової комісії) [10, 34]. Від 1824 р. не могли врегулювати поземельного конфлікту між власником вотчини Малинці, титулярним радником А. Валі, та настоятелем Голіївського монастиря Григорієм Іринопольським (монастирю належали землі вотчини Клішкоуци). Межував ділянку в липні 1824 р. Ізмаїльський цинутний землемір капітан Степанов. На межуванні від вотчини Малинці були присутні А. Валі з понятими, а від Клішкоуци – лише поняті (представник митрополита Григорія Іринопольського на межування не прибув, хоча йому надсилали декілька повісток) [7, 69]. 3 лютого 1832 р. (А. Валі) та 12 червня 1834 р. (Григорій Іринопольський) надіслали скарги на адресу Бессарабського обласного цивільного суду на діяльність Бессарабської обласної межової контори та Хотинської межової комісії. Григорій Іринопольський звинуватив установи як у порушенні кордону, встановленого в 1824 р., так і в порушенні

кордону ділянки відповідно до договору купівлі-продажу 20 травня 1835 р. (цей договір було підписано між А. Валі та Григорієм Іринопольським). Інша сторона позову, А. Валі, наполягала на затвердженні кордонів ділянки згідно з межовим листом А. Донича (5 вересня 1810 р.) та планом ділянки, підписаним інженером Д. Клементі.

Через велику кількість конфліктів під час межових робіт стало актуальним прийняття окремого Положення загального межування приватно-власницьких земель Бессарабської області. Уперше це питання було порушено ще в 1823 р. У 1828 р. Державна Рада зобов'язала місцеве керівництво створити нові правила. 4 листопада 1830 р. до Бессарабського цивільного губернатора, дійсного статського радника А. Сорокунського надійшов від губернського (обласного) землеміра Б. Ейтнера Проект (правил) загального межування приватновласницьких земель Бессарабської області. Документ було підписано та відредаговано генерал-лейтенантом О. Красовським, який з 22 серпня (3 вересня) 1830 р. до 15 (27) лютого 1831 р. виконував обов'язки Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора. З метою успішного завершення межових робіт у документі рекомендувалося реалізувати такі заходи: створити контору у складі представників дворянства та резешів, збільшити її штатний розпис за рахунок введення додаткових посад (окрім повітових землемірів, рекомендувалося призначити 12 тимчасових землемірів, 24 помічників землемірів та 12 рисувальників, сформувати польову команду); запровадити «чергову систему» проведення межових робіт: заздалегідь повідомляти власників земель про приїзд межової комісії, зобов'язати власників земельних ділянок на час приїзду межувальника надавати йому всі необхідні документи, зокрема правовстановлювальні; усю набуту після межування земельних ділянок інформацію заносити до Генерального плану, власникам земельних ділянок надати засвідчену копію плану ділянки та межовий журнал; у разі неприбуття власника або його довірених осіб з документами на межування ділянки, її обмежувати при сторонніх свідках, за документами сусідів або свідченнями старожилів. Для обговорення цього документа, його уточнення та доповнення було прийняте рішення сформувати окрему комісію (комітет) у складі предводителя обласного дворянства, оргівського, хотинського та яського повітових землемірів, керівника Бессарабської обласної межової контори, обласного прокурора та інших посадовців. Оскільки деякі рекомендовані особи уникали участі в роботі комісії, її склад тривалий час не могли затвердити. Через незнання російської мови відмовилися від співпраці з комісією (комітетом) голова Бессарабської обласної межової контори К. Руссо; за станом здоров'я – предводитель дворянства Хотинського повіту К. Талка; у зв'язку із високою зайнятістю поточними справами – обласний прокурор І. Подгурський [29, 1–5].

Подальше обговорення проекту, надісланого Б. Ейтнером, засвідчило відсутність впорядкованої інформації про особливості становлення

традиційної системи землеволодіння та землекористування в Бессарабській області. Із часом було виявлено, що деякі питання, пов'язані із становленням різних форм землеволодіння та землекористування в регіоні, потребували фундаментального дослідження. Наприклад, рекомендувалося вивчити історію монастирського землеволодіння, зокрема «преклонних» монастирів, систематизувати нормативно-правові акти, що регулювали межування цієї категорії земель [29, 31–31 зв.]; проаналізувати причини поземельних конфліктів та описати шляхи їх вирішення (наприклад, було рекомендовано запровадити до нового Проекту (правил) норму, що «усі суперечки навколо земельних ділянок до 60 десятин вирішувати на місці, у цьому випадку рішення межової комісії було остаточним та оскарженню не підлягало» (цю норму пропонувалося не поширювати на землі резешів) [29, 31–31 зв.]); дослідити випадки використання в поточній діловодній документації традиційних для регіону одиниць вимірювання площі землі (фальчі, пальма, пармак) та перевести їх у російську систему вимірювання (квадратну сажень); вивчити основні етапи становлення системи общинного землеволодіння у резешів, стан їхньої громади на сучасному етапі; існуючі умови користування лісами (зокрема приватновласницькими), земельними ділянками, що використовуються для випасу худоби; дослідити етапи формування державного земельного фонду в регіоні, становлення системи унормування площі земельних ресурсів, які необхідні «для задоволення потреб казенного відомства селян» (у Бессарабській області межування державних земель відбувалося з урахуванням нормативу 30 десятин землі на одну сім'ю) [29, 52–52 зв.].

На вимогу Сенату для збирання та систематизації зазначеної вище інформації було залучено представників різних гілок влади. Поступово, в декілька етапів, почали надходити необхідні матеріали для розробки нового Проекту (правил) межування в регіоні. Наприклад, 15 липня 1832 р. на адресу дійсного статського радника А. Сорокунського з Бессарабського цивільного суду надійшла відповідь, у якій повідомлялося, що «резеші землі продають свої відповідно до Соборної грамоти 1785 р. грудня 18 як своєму сюзерену, так і сторонній особі і позовні заяви подають як приватні власники...; закордонні монастирі використовують землі на правах приватних власників, а справи розглядаються в судовому порядку на правах з державними землями відповідно до указу 1823 р. листопада 23» [29, 38–38 зв.]. 23 січня 1835 р. до обговорення справ щодо межування монастирських земель у Бессарабській області долучився Димитрій, архієпископ Кишинівський та Хотинський [28, 1–2 зв.]. Листування між Новоросійським та Бессарабським генерал-губернатором, Бессарабською казенною палатою, Бессарабським цивільним судом, Державною Радою та Сенатом щодо збирання й уточнення інформації про особливості землеволодіння та межування в регіоні, обговорення та затвердження нового Проекту (правил) тривало аж до 1849 р., доки не було прийнято закон «О учреждении особой Комиссии для составления правил генерального размежевания земель

Бессарабської області» [26, 94–106]. У цьому документі повідомлялося, що новий Проект (правила) обговорено на засіданнях Межового департаменту Урядового Сенату та Державної Ради. 17 жовтня 1849 р. було прийнято рішення доручити Міністерству юстиції передати Проект на розгляд Комісії для впорядкування правил Генерального межовання земель, що складалася «з місцевих чиновників і представників усіх прошарків населення Бессарабської області» [12, 117 зв.]. Проте діяльність Комісії виявилася малоефективною, у 1863 р. її функціонування було призупинено. Була створена нова Комісія для вивчення головних принципів реформування межової справи в імперії.

Як було зазначено вище, попри намагання місцевої адміністрації та царського уряду завершити межовання в короткий термін, упорядкувати нове положення, яке б урегулювало процес межовання приватновласницьких ділянок, продуктивність діяльності конторських землемірів та ефективність межувальних робіт у регіоні була низькою. З метою контролю за межовими роботами до Бессарабії в 1852 р. спрямовано штабс-капітана Новгородцева [12, 117]. Проте його діяльність ніяк не позначилася на якості й темпах проведення робіт. За твердженням бессарабського дослідника О. Защука, з 1817–1818 рр. до часу написання Матеріалів для географії та статистики Росії (Бессарабська область, 1862 р. вид.) конторою було видано лише 152 плани на приватну власність (хоча в матеріалах Бессарабської межової контори ми зустрічаємо інші статистичні показники, див. таб. 1.) [18, XI]. Загалом за цей час було обмежено 1/12 області (283 тис. 600 дес. землі) [18, XII]. На 1 січня 1870 р. з 1568 маєтків на території у 3 306 723 дес. землі було обмежено лише 881 маєток загальною площею 2 042 428 дес. [12, 119 зв.]. До 1888 р. з 2 526 вотчин Бессарабії з 3 179 051 дес. було обмежено 2 308 вотчин (детальніше про темпи проведення межових робіт див. таб. 1.).

Таблиця 1

Динаміка проведення суцільного межовання в Бессарабській області протягом 1853–1888 рр. (за матеріалами Бессарабської обласної межової контори) [12, 119, 120]

Рік надання даних	Обмежено		Залишилось обмежувати	
	маєтків	десятин	маєтків	десятин
1853	66	177 832		
1860	190	415 952		
1875*	1 193	2 358 121	752	948 602
1880**	1 658	2 563 551	535	743 172
1882***	2 002	3 435 960	537	709 270
1888****	2 308	2 870 742	218	308 309

* Із загальної кількості 1 945 маєтків на 3 306 723 дес.

** Із загальної кількості 2 193 маєтків на 3 306 723 дес.

*** Із загальної кількості 2 539 маєтків на 4 145 230 дес. Збільшення маєтків та земельної площі відбулося за рахунок приєднання до Бессарабії Ізмаїльського повіту.

**** Із загальної кількості 2 526 маєтків на 3 179 051 дес.

У 1869 р., після ревізії Одеського судового округу, О. Шахматов (на той період старший голова Одеської судової палати) запропонував з метою прискорення процесу розгляду поземельних конфліктів ліквідувати усі межові заклади в області та перенести розгляд усіх спірних межових справ до Кишинівського окружного суду й Одеської судової палати [12, 118]. Однак, пропозиція О. Шахматова не знайшла підтримки у вищого керівництва країни. І 18 травня 1870 р. Державною радою було прийнято таке рішення: «У зв'язку з ліквідацією Височайше затвердженого, 8 квітня 1869 р. рішенням Державної Ради Бессарабського обласного цивільного суду, усі межові справи, що підлягали відповідно до Правил 29 квітня 1818 р. про обов'язки Бессарабської межової контори, розгляду в апеляційному порядку Бессарабським обласним цивільним судом, безпосередньо передаються з Бессарабської межової контори до Межового департаменту Сенату» [22, 668]. Після ліквідації у 1874 р. посади генерал-губернатора Новоросійського та Бессарабського, в управлінні якого перебувала контора, було прийнято рішення «підпорядкувати Бессарабську обласну межову контору Управлінню Межової частини Міністерства юстиції» [12, 118].

З метою підвищення ефективності діяльності контори 4 листопада 1881 р. було затверджено її новий штатний розпис та збільшено фінансування (з 1 січня 1882 р. додаткові витрати на її утримання становили 5 801 руб. 28 коп.) [27, 336–337]. Однак це не позначилося на результатах її діяльності (оскільки були й інші фактори, що впливали на ефективність, наприклад, відповідно до параграфу Правил 1818 р. межкування відбувалося лише за бажанням землевласників, що призводило до відтермінування робіт на невизначений термін). 19 травня 1883 р. це правило було скасоване, і відтепер межкування проводилося за чергою без очікування запиту від власника земельної ділянки [21, 249; 12, 118 зв.]. У 1884 р. відбулися чергові зміни у повноваженнях Бессарабської обласної межової контори (приводом послугував розгляд двох межових справ). Так, під час вирішення справи щодо відведення земель для священнослужителів із селищ Паулешти та Нішкан Сенат зауважив, що відмежування церковних земель відбувається на підставі особливих правил Генерального межкування, а отже, підлягає Бессарабській межовій конторі. Тому всі справи з відведення церковних земель, які розглядалися Бессарабським губернським правлінням, з жовтня 1884 р. зараховувалися до повноважень межової контори [12, 118 зв.]. Відмежування земель для церковних служителів у Бессарабській області розпочалось у 1813 р. (воно відбувалося на підставі особливих правил, прийнятих 21 серпня 1813 р.). У першій половині XIX ст. в Бессарабській області було відведено землю 142 церквам в казенних селищах та 13 – у поміщицьких маєтках. Проте лише з 1832 р. землі надавалися духовенству в постійне, а не тимчасове, як раніше, володіння. Відмежування цих земель до 1884 р. проводилося землемірами, що були в підпорядкуванні губернського правління.

Щодо іншого, отриманого Сенатом запиту про відповідальний орган, на який покладалося межування спільних дач та відведення зі спільних дач окремих приватновласницьких ділянок, Сенат 12 листопада 1884 р. постановив: 1) мастки, що перебувають у спільній власності і на які були вже видані плани, межувати на засадах Спеціального межування; 2) подальше відмежування приватних земельних ділянок зі спільного маестку відбувалося лише за згоди Кишинівського окружного суду (як і розгляд справ); 3) затверджувала межові акти лише Межова канцелярія [12, 119]. Це зменшило коло обов'язків межової контори, обмежило її дії лише заходами Генерального межування, хоча певний час контора ще приймала до розгляду справи, що стосувалися Спеціального межування. Прийняття цієї постанови призвело до зменшення навантаження на співробітників Бессарабської обласної межової контори, з цього часу до кола їх обов'язків зараховувалося проведення Генерального межування.

Поступово межування Бессарабської області добігало свого логічного завершення. У 1889 р. залишалося відмежувати лише церковні землі (загалом 36 справ). До 1890 р. межування майже за всіма повітами Бессарабської області було завершено (невирішеними залишалися лише судові справи), тому 1 травня 1890 р. Державна Рада запропонувала: з 1 січня 1891 р. ліквідувати Бессарабську межову контору та призупинити діяльність її комісій; незавершені справи передавалися на розгляд до Кишинівського окружного суду та Бессарабського губернського правління для подальшого завершення губернською креслярнею (упорядкування генеральних повітових планів за Бессарабською губернією було покладено на Бессарабську губернську креслярню). За рахунок коштів, які раніше витрачалися на утримання контори і цинутних комісій і звільнилися після їх ліквідації, а також коштів Міністерства юстиції, було збільшено фінансування губернської креслярні (на 2 500 руб. щорічно), межового архіву (на 700 руб. щорічно), зросла заробітна плата губернського землеміра (на 980 руб. щорічно) протягом 5 років [23, 304–305; 12, 127–127 зв.]. У 1891 р. Бессарабська межова контора та її комісії були ліквідовані, плани та межові книги було передано на зберігання до Межової канцелярії (усього в 1910 р. нараховувалося 3 734 межові плани).

Таким чином, межувальні заходи на бессарабських землях тривали понад сімдесят років. Серед причин, що сповільнювали хід межування в Бессарабії, слід назвати розмаїття традицій і форм землекористування й землеволодіння; необхідність вести подвійну документацію (з часом один екземпляр картографічної та описової продукції виготовлявся молдавською мовою, інший – російською); велика кількість земельних конфліктів у Бессарабській області; етнічна строкатість населення (через велику кількість колоній іноземних переселенців межування цих земель відбувалося за окремими правилами). Однак, незважаючи на всі труднощі, службовці Бессарабської обласної межової контори досягли основної мети –

впорядкували поземельні відносини в області з урахуванням традицій і форм землекористування та землеволодіння; закріпили остаточно право власності на землю дворян, завершили період тривалих поземельних конфліктів, окреслили площу земельних ділянок, що перебували у власності держави.

Abstract

The article focuses on the formation of the land registers system in the Bessarabian region, the reform of land relations in the region in accordance with the all-Russian standards. The paper analyzes the main legal and regulatory documents that served as a legal basis for the general surveying of the Bessarabian lands and with the help of which all the legal incidents arising in the course of the activity of the surveying expeditions were solved. Among such documents it is necessary to name the following: «On the surveying of the state lands of the Bessarabian region and the division of these lands into plots» (March 7, 1817), «On the establishment of a special commission for drawing up the rules for the general demarcation of the lands of the Bessarabian region (No. 23578 dated October 17, 1849)», «On the change in the order of demarcation of the lands of the Bessarabian province: the highest approved opinion of the State Council (No. 1591 of May 19, 1883)» and others. There were studied two approaches proposed by the Russian government for carrying out surveying works in the region: one for state lands and the other for those that were privately owned. Thus, for surveying state lands in Bessarabia, an expedition was sent to which eight surveyors from provinces adjoining the Bessarabian region were enrolled. On April 29th, 1818, the Bessarabian Regional Land Surveying Office was established to survey private property, church, monastery and city lands in Orheisky, Khotinsky and Yassky districts and to consider land conflicts in Akkerman, Izmail and Bender districts of the Bessarabian region. In addition, the article explores the technical foundations of the survey and the main problems that employees encountered during the surveying works in the Bessarabian region. In the author's opinion, the main problems that slowed the pace of the survey of individual land plots were: the dominance of traditional forms of land ownership and land use in the region, sabotage by the local population of measures of general surveying, ethnic diversity of the population in the Bessarabian region, the presence of a significant number of land conflicts, lack of proper communication between the local population and government institutions.

Keywords: survey, Bessarabian Regional Land Surveying Office, Bessarabian region, land cottage, cottage plan, land plot.

Аннотация

Статья посвящена проблеме становления системы учета земельных ресурсов, реформирования поземельных отношений в Бессарабской области в соответствии с общероссийскими стандартами. В работе анализируются нормативно-правовые документы, на основании которых проводилось

Генеральное межевание бессарабских земель и решались все юридические казусы, возникавшие во время экспедиций. Среди таких документов следует назвать «О обмежевании казенных земель Бессарабской области и разделении оных на участки (№ 26719 от 7 марта 1817 г.)», «О учреждении особой Комиссии для составления правил генерального размежевания земель Бессарабской области (№ 23578 от 17 октября 1849 г.)», «Об изменении порядка размежевания земель Бессарабской губернии: Высочайшее утвержденное мнение Государственного Совета (№ 1591 от 19 мая 1883 г.)» и т. д. Исследованы два подхода, предложенные российским правительством для проведения межевых работ в регионе: один – для казенных земель, другой – для частновладельческих. Так, для межевания казенных земель была направлена экспедиция, в составе которой было восемь землемеров из прилегающих к Бессарабской области губерний. Для межевания частновладельческих, церковных, монастырских и городских земель в Оргеевском, Хотинском и Ясском уездах, а также рассмотрения поземельных конфликтов в Аккерманском, Измаильском и Бендерском уездах 29 апреля 1818 г. была создана Бессарабская областная межевая контора. Кроме того, в статье исследуются технические основы межевания и основные проблемы, которые замедляли темпы обследования земельных участков. По мнению автора, это главенство традиционных форм землевладения и землепользования в регионе, саботирование местными жителями мероприятий Генерального межевания, этническое разнообразие Бессарабской области, значительное количество земельных конфликтов, отсутствие надлежащей коммуникации между населением и властью.

Ключевые слова: межевание, Бессарабская областная межевая контора, Бессарабская область, земельная дача, план дачи, земельный участок.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бачинська О. Османські фортеці Буджака на межі XVIII–XIX ст.: залиги й їхній склад. Одеса : Астропринт, 2013. 168 с.
2. Киссе А. И., Пригарин А. А., Станко В. Н., Буджак: историко-этнографические очерки народов юго-западных районов Одесщины : Книга для чтения. Ред.: Одесса : PostScriptUm-Смил, 2014. 744 с.
3. Герман И. Е. История русского межевания. М., 1910. 302 с.
4. Гросул Я. Крестьяне Бессарабии (1812–1861 гг.). Кишинев: Гос. изд-во Молдавии, 1956. 397 с.
5. Дутлова Е. И., Никонов П. Н. Земля города Москвы в контексте отечественной и мировой истории. Очерки межевания, кадастрового учета и градостроительства. М. : Изд-во Главархива Москвы, 2007. 486 с.
6. Дело, переписка с казенной палатой о командировании в Бессарабскую область двух поветовых землемеров (29 апреля 1817 г. – 31 декабря 1819 г.). ДАКО. Ф. 2. Оп. 3. Спр. 3576. 31 арк.

7. Дело о приведении в известность границ вотчины Малинцы (16 апреля 1824 г. – 28 ноября 1870 г.). 1 часть. *РГАДА*. Ф. 1299. Оп. 1. Спр. 506. 556 арк.
8. Дело о приведении в известность границ вотчин Радукан, Добряне, Бросконешт и Циркан со стороны межевания (21 марта 1819 г. – 1 марта 1832 р.). *РГАДА*. Ф. 1299. Оп. 1. Спр. 5636, 176 арк.
9. Дело о приведении в известность границ вотчины Чепанос (26 июля 1819 г. – 18 октября 1822 г.). 1 часть. *РГАДА*. Ф. 1299. Оп. 1. Спр. 918. 569 арк.
10. Журнал постановлений за декабрь 1828 г. *НАРМ*. Ф. 121. Оп. 1. Спр. 69. 57 арк.
11. Иванов П. Опыт исторического исследования о межевании земель в России / М. : Типография С. Селивановского, 1846. 178 с.
12. Историко-статистический очерк о деятельности Межевой конторы с момента ее образования по 1890 г. и другая переписка по вопросу деятельности межевой конторы (23 ноября 1889 г. – 25 октября 1890 г.). *НАРМ*. Ф. 121. Оп. 1. Спр. 248. 170 арк.
13. История народного хозяйства Молдавской ССР (1812–1917 гг.) / Под ред. Я. С. Гросула. Кишинев : Штиинца, 1977. 351 с.
14. Кавелин С. П. Межевание и землеустройство. М., 1914. 340 с.
15. Каширин В. Вступление русских войск в Бессарабию и ликвидация Буджакской татарской орды в начале Русско-турецкой войны 1806–1812 гг. Conferința științifică internațională «Alipirea Basarabiei la Rusia în contextul relațiilor multisekulare moldo-ruso-ucrainene». «Присоединение Бессарабии к России в свете многовекового молдо-российско-украинского сотрудничества» (Chișinău, 1–5 aprilie 2012). Chișinău, 2012. С. 39–51.
16. Кодан С. В., Февралев С. А. Формирование и развитие местного права в Бессарабии в составе Российской империи (1812–1917 гг.). *Вопросы права и политики*. 2013. № 4. С. 230–285.
17. Коник Ю. Документи фонду Херсонської губернської креслярні як джерело з історії Генерального межування Херсонської губернії (1803–1828). *Студії з архівної справи та документознавства*. К., 2008. Т. 16. С. 128–135.
18. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Бессарабская область. Ч. 1. / Сост. капитан А. Защук /. СПб. : Тип. Э. Веймера, 1862. 582 с.
19. Милов Л. В. Исследование об «Экономических примечаниях» к генеральному межеванию (к истории русского крестьянства и сельского хозяйства второй половины XVIII в.). М. : Изд-во Московского университета, 1965. 310 с.
20. О обмежевании казенных земель Бессарабской области и разделении оных на участки: Именной, объявленный Сенату Министром Юстиции

- (№ 26719 от 7 марта 1817 г.). *Полное собрание законов Российской империи*. СПб. : Типография II Отделения Собственной ЕИВ Канцелярии, 1830. Собрание I. Т. XXXIV. С. 101–102.
21. Об изменении порядка размежевания земель Бессарабской губернии: Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета (№ 1591 от 19 мая 1883 г.). *Полное собрание законов Российской империи*. СПб. : Государственная типография, 1886. Собрание III. Т. III. С. 249.
 22. Об изменениях в порядке производства межевых дел в Бессарабской области: Высочайше утвержденное мнение Государственного совета, опубликованное 10 июня (№ 48382 от 18 мая 1870 г.). *Полное собрание законов Российской империи*. СПб. : Государственная типография, 1874. Собрание II. Отделение I. Т. XLV. С. 668.
 23. О мерах вызываемых окончанием генерального межевания Бессарабской губернии: Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета (№ 7744 от 27 мая 1891 г.). *Полное собрание законов Российской империи*. СПб. : Государственная типография. 1894. Собрание III. Т. XI. С. 304–305.
 24. О передаче межевых дел Бессарабской Области из второго в Межевой Сената Департамент: Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета (№ 1494 от 30 октября 1827 г.). *Полное собрание законов Российской империи*. СПб. : Типография II Отделения Собственной ЕИВ Канцелярии, 1830. Собрание II. Т. II. С. 930.
 25. О переносе дел на апелляцию из Бессарабского Областного Гражданского Суда во 2-й Департамент Сената и о решении оных по местным узаконениям и обычаям Бессарабской Области: Именной, данный Сенату (№ 30439 от 3 августа 1825 г.). *Полное собрание законов Российской империи*. СПб. : Типография II Отделения Собственной ЕИВ Канцелярии, 1830. Собрание I. Т. XL. С. 409–410.
 26. О учреждении особой Комиссии для составления правил генерального размежевания земель Бессарабской области (№ 23578 от 17 октября 1849 г.). *Полное собрание законов Российской империи*. СПб. : Типография: II Отделения, 1850. Собрание II. Отделение II. Т. XXIV. С. 94–106.
 27. О штате Бессарабской губернской межевой конторы: Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета (№ 502 от 4 ноября 1881 г.). *Полное собрание законов Российской империи*. СПб. : Государственная типография. 1885. Собрание III. Т. I. С. 336–337.
 28. Переписка с Новороссийским генерал-губернатором и областной межевой конторой о проекте правил по размежеванию земли в Бессарабской области (23 января 1835 г.–15 марта 1835 г.). *НАРМ*. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2113. 20 арк.
 29. Переписка с Новороссийским и Бессарабским генерал-губернатором, уездными землемерами о составлении проекта правил общего межевания

- владельческих земель Бессарабской области (16 ноября 1830 г. – 11 апреля 1833 г.). *НАРМ*. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1507. 70 арк.
30. Південна Бессарабія (кінець XVIII–XIX ст.): навчально-методичний посібник / Л. Ф. Цигагненко, О. М. Лебеденко, А. В. Дізанова; під ред. Л. Ф. Цигагненко. Ізмаїл : СМІЛ, 2011. 216 с.
 31. Рудин С. Д. Межевое законодательство и деятельность межевой части в России за 150 лет (19 сентября 1765 г. – 1915 г.). Пг. : Типография В. Киршбаума, 1915. 547 с.
 32. Смирнов Г. С. Государственное межевание уральских губерний (конец XVIII – первая половина XIX века): автореф. дис. канд. ист. наук: Челябинск, 2010. 27 с.
 33. Сурева Н. В. До історії генерального межування Південної України (джерелознавчий аспект). *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного інституту ім. П. Д. Осипенко. Історія*. Бердянськ, 2000. С. 27–35.
 34. Устав образования Бессарабской области (№ 27357 от 29 апреля 1818 г.). *Полное собрание законов Российской империи*. Спб. : Типография II Отделения Собственной ЕИВ Канцелярии, 1830. Собрание I. Т. XXXV. С. 222–281.
 35. Цветков М. А. Картографические материалы генерального межевания. *Вопросы географии*. Сб. 31, 1953. С. 93–94.
 36. Цигагненко Л. Ф. Дворянство Півдня України (друга половина XVIII ст. – 1917 р.) : Монографія. Ізмаїл : СМІЛ, 2009. 384 с.
 37. Штат Бессарабской области по внутреннему управлению (29 апреля 1818 г. от № 27357). *Полное собрание законов Российской империи*. Спб. : Типография II Отделения Собственной ЕИВ Канцелярии, 1830. Том XLIV. Часть 2. Книга штатов. Отделение III и IV. С. 22.
 38. Tomuleț V. Din istoria fondării și activității biroului regional (gubernial) de hotărnicie din Basarabia (1818–1890). *Revistă Științifică a Universității de Stat din Moldova*, 2013. nr.4(64). С. 27–32.

References

1. Bachynska, O. (2013). Osmanski fortetsi Budzhaka na mezhi XVIII–XIX st.: zalogy i iikhnyi sklad [*Ottoman fortresses of Budzhak on the border of the 18th and 19th centuries: the deposits and their composition*]. Odesa: Astroprint.
2. Budzhak: istoriko-ethnograficheskie ocherki narodov yugo-zapadnykh rayonov Odesshchiny (2014) [*Budzhak: historical and ethnographic essays of the peoples of the south-western regions of Odessa*]: Kniga dlya chteniya. Red.: A. I. Kisse, A. A. Prigarin, V. N. Stanko. Odessa : PostScriptUm-Smil.
3. German, I. E. (1910). Istoriya russkogo mezhevaniya [*The history of the Russian surveying*]. M.
4. Grosul, Y. A. (1956). Krestiyane Bessarabii (1812–1861 gg.) [*Peasants of Bessarabia (1812-1861)*]. Kishinev : Gos. izd-vo Moldavii.

5. Dutlova, E. I., Nikonov, P. N. (2007). Zemlya goroda Moskvy v kontekste otechestvennoy i mirovoy istorii. Ocherki mezhevaniya, kadastravogo ucheta i gradostroitelstva [*Land of the city of Moscow in the context of national and world history. Sketches of land surveying, cadastral registration and town planning*]. M. : Izd-vo Glavarkhiva Moskvy.
6. Delo, perepiska s kazennoy palatoy o komandirovanii v Bessarabskuyu oblast dvukh povetovoykh zemlemerov (29 aprelia 1817 g.–31 dekabria 1819 g.) [*The case, correspondence from the treasury chamber on the dispatch of two land surveyors to the Bessarabian Region (April 29, 1817 – December 31, 1819)*]. DAKO. F. 2. Op. 3. Spr. 3576. 31 ark.
7. Delo o privedenii v izvestnost granits votchiny Malintsy (16 aprelia 1824 g. – 28 noyabria 1870 g.). 1 chast [*The case of making known the boundaries of the estate and fiefdoms of Malintsa (April 16, 1824 – November 28, 1870). 1 part*]. RGADA. F. 1299. Op. 1. Spr. 506. 556 ark.
8. Delo o privedenii v izvestnost granits votchiny Radukan, Dobryane, Broskonesht i Tsirkan so storony mezhevaniya (21 marta 1819 g.–1 marta 1832 g.) [*The case of making known the boundaries of the fiefdoms of Radukan, Dobryane, Broskonesht and Tsirkan from the land surveying (March 21, 1819–March 1, 1832)*]. RGADA. F. 1299. Op. 1. Spr. 5636, 176. ark.
9. Delo o privedenii v izvestnost granits votchiny Chepanosa (26 iyulia 1819 g. – 18 oktyabria 1822 g.). 1 chast [*The case of informing the borders of the fiefdom of Chepanos (July 26, 1819–October 18, 1822). 1 part*]. RGADA. F. 1299. Op. 1. Spr. 918. 569 ark.
10. Zhurnal postanovleniy za dekabr 1828 g [*Journal of Regulations for December 1828*]. NARM. F. 121. Op. 1. Spr. 69. 57 ark.
11. Ivanov, P. (1846). Opyt istoricheskogo issledovaniya o mezhevanii zemel v Rossii [*The experience of historical research on land surveying in Russia*]. M. : Tipografiya S. Selivanovskogo.
12. Istoriko-statisticheskii ocherk o deyatelnosti Mezhevoy kontory s momenta ee obrazovaniya po 1890 g. i drugaya perepiska po voprosu deyatelnosti mezhevoy kontory (23 noyabria 1889 g. – 25 oktyabria 1890 g.) [*Historical and statistical essay on the activities of the Land Surveying Office since its formation until 1890 and other correspondence on the issue of the activity of the Land Surveying Office (November 23, 1889 – October 25, 1890)*]. NARM. F. 121. Op. 1. Spr. 248. 170 ark.
13. Istoriya narodnogo khoziaystva Moldavskoy SSR (1812–1917 gg.) (1977). *History of the National Economy of the Moldavian SSR (1812–1917)* / Pod red. Ya. S. Grosula. Kishinev : Izdatelstvo: Shtiintsa.
14. Kavelin, S. P. (1914). Mezhevanie i zemleustroystvo [*Land surveying and land management*]. M.
15. Kashirin, V. (2012). Vstuplenie russkikh voysk v Bessarabiyu i likvidatsiya Budzhakskoy tatarskoy ordy v nachale russko-turetskoy voyny 1806–1812 gg. [*The entry of Russian troops into Bessarabia and the liquidation of the*

Budzhak Tatar horde at the beginning of the Russian-Turkish war of 1806–1812. Conferința științifică internațională «Alipirea Basarabiei la Rusia în contextul relațiilor multisekulare moldo-ruso-ucrainene» / «Prisoedinenie Bessarabii k Rossii v svete mnogovekovogo moldo-rossiysko-ukrainskogo sotrudnichestva» [*The joining of Bessarabia to Russia in the light of the centuries-old Moldovan-Russian-Ukrainian cooperation*] (Chișinău, 1–5 aprilie 2012). Chișinău.

16. Kodan, S. V., Fevralev, S. A. (2013). Formirovanie i razvitie mestnogo prava v Bessarabii v sostave Rossiyskoy imperii (1812–1917 gg.). Voprosy prava i politiki [*Formation and development of local law in Bessarabia as part of the Russian Empire (1812–1917). Questions of law and politics*]. 4. S. 230–285.
17. Konyk, Y. U. (2008). Dokumenty fondu Khersonskoi gubernskoi kreslyarni yak dzhherelo z istorii Generalnogo mezhevannya Khersonskoigubernii (1803–1828). Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva. [*Documents of the Kherson province drafts foundation as a source for the history of the general boundary of the Kherson province (1803–1828). Archival and documentary studies*]. K., T. 16. S. 128–135.
18. Materialy dlya geografii i statistiki Rossii, sobrannye ofitserami Generalnogo shtaba. Bessarabskaya oblast (1862). [*Materials for geography and statistics of Russia, collected by officers of the General Staff. Bessarabia region*]. Ch. 1. [sost. kapitan A. Zashhuk]. SPb. : Tip. E. H. Veimera.
19. Milov, L. V. (1965). Issledovanie ob «Ekonomicheskikh primechaniyakh» k generalnomu mezhevaniyu (k istorii russkogo krestyanstva i selskogo khozyaystva vtoroy poloviny XVIII v.) [*Study on «Economic Notes» to general survey (to the history of the Russian peasantry and agriculture of the second half of the XVIII century)*]. M. : Izd-vo Moskovskogo universiteta.
20. Ob obmezhevaniy kazennykh zemel Bessarabskoy oblasti i razdelenii onykh na uchastki: Imennoy, obiyavlenny Senatu Ministrom Yustitsii (№ 26719 ot 7 marta 1817 g.). (1830). Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii [*On the surveying of state-owned lands of the Bessarabian region and the division of these lands into plots: Nominal, announced to the Senate by the Minister of Justice (No. 26719 of March 7, 1817). Complete collection of laws of the Russian Empire*]. SPb. : Tipografiya II Otdeleniya Sobstvennoy EIV Kantselyarii. Sobranie I. T. XXXIV. S. 101–102.
21. Ob izmenenii poryadka razmezhevaniya zemel Bessarabskoy gubernii: Vysochaishe utverzhdennoe mnenie Gosudarstvennogo Soveta (№ 1591 ot 19 maya 1883 g.). (1886). Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii [*On changing in the order of demarcation of the lands of the Bessarabian province: The highest approved opinion of the State Council (No. 1591 of May 19, 1883). Complete collection of laws of the Russian Empire*]. SPb. : Tipografiya: Gosudarstvennaya tipografiya. Sobranie III. T. III.
22. Ob izmeneniyaakh v poryadke proizvodstva mezhevykh del v Bessarabskoy oblasti: Vysochaishe utverzhdennoe mnenie Gosudarstvennogo soveta, raspublikovannoe 10 iyunya (№ 48382 ot 18 maya 1870 r.) (1874). Polnoe

- sobranie zakonov Rossiyskoy imperii [*On changes in the procedure for the production of land surveying in the Bessarabian Region: The highest approved opinion of the State Council, published on June 10 (No. 48382 of May 18, 1870). Complete collection of laws of the Russian Empire*]. SPb. : Gosudarstvennaya tipografiya. T. XLV. S. 668.
23. O merakh vyzyvaemykh okonchaniem generalnogo mezhevaniya Bessarabskoy gubernii: Vysochaishe utverzhdennoe mnenie Gosudarstvennogo Soveta (№ 7744 ot 27 maya 1891 g.) (1894). Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii [*About the measures caused by the end of the general survey of the Bessarabian province: The highest approved opinion of the State Council (No. 7744 of 27 May 1891). Complete collection of laws of the Russian Empire*]. SPb. : Gosudarstvennaya tipografiya. Sobranie III. T. XI. S. 304–305.
 24. O peredache mezhevykh del Bessarabskoy Oblasti iz vtorogo v Mezhevoy Senata Departament: Vysochaishe utverzhdennoe mnenie Gosudarstvennogo Soveta (№ 1494 ot 30 oktyabria 1827 g.) (1830). Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii [*On the transfer of boundary / survey cases of the Bessarabian Region from the second to the Senate Survey Department: The highest approved opinion of the State Council (No. 1494 of October 30, 1827). Complete collection of laws of the Russian Empire*]. Spb. : Tipografiya II Otdeleniya Sobstvennoy EIV Kantselyarii. Sobranie II. T. II. S. 930.
 25. O perenose del na apellyatsiyu iz Bessarabskogo Oblastnogo Grazhdanskogo Suda vo 2-y Departament Senata i o reshenii onykh po mestnym uzakoneniyam i oby chayam Bessarabskoj Oblasti: Imennoy, danny Senat (№ 30439 ot 3 avgusta 1825 g.) (1830). Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii [*On transferring cases to appeal from the Bessarabian Regional Civil Court to the 2nd Department of the Senate and on the decision of these on local laws and customs of the Bessarabian Region: Nominal, given to the Senate (No. 30439 of August 3, 1825). Complete collection of laws of the Russian Empire*]. Spb. : Tipografiya II Otdeleniya Sobstvennoy EIV Kantselyarii. Sobranie I. T. XL. S. 409–410.
 26. Ob ucherezhenii osoboy Komissii dlya sostavlениya pravil generalnogo razmezhevaniya zemel Bessarabskoy oblasti (№ 23578 ot 17 oktyabria 1849 g.) (1850). Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii [*About the establishment of a special commission to draw up rules for the general demarcation of lands in the Bessarabian Region (No. 23578 of October 17, 1849). Complete collection of laws of the Russian Empire*]. Spb. : Tipografiya: II Otdeleniya. Sobranie II. Otdelenie II. T. XXIV. S.94-106.
 27. O shtate Bessarabskoy gubernskoy mezhevoy kontory: Vysochaishe utverzhdennoe mnenie Gosudarstvennogo Soveta (№ 502 ot 4 noyabrya 1881 g.) (1885). Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii [*About the staff of the Bessarabian Provincial Land Surveying Office: The highest approved opinion of the State Council (No. 502 of November 4, 1881). Complete*

- collection of laws of the Russian Empire*]. Tipografiya: Gosudarstvennaya tipografiya. Sobranie III. T. I. S. 336–337.
28. Perepiska s Novorossiyskim general-gubernatorom i oblastnoy mezhevoy kontoroy o proekte pravil po razmezhevaniyu zemli v Bessarabskoy oblasti (23 yanvaria 1835 g. – 15 marta 1835 g.) [*Correspondence with the Novorossiysk Governor-General and the Regional Land Surveying Office on the Draft Rules for the demarcation of Land in the Bessarabian Region (January 23, 1835 – March 15, 1835)*]. NARM. F. 2. Op. 1. Spr. 2113. 20 ark.
 29. Perepiska s Novorossiyskim i Bessarabskim general-gubernatorom, uezdnyimi zemlemarmi o sostavleniie proekta pravil obshhego mezhevaniya vladelcheskikh zemel Bessarabskoy oblasti (16 noyabria 1830 g. – 11 aprelya 1833 g.) [*Correspondence with the Novorossiysk and Bessarabian governor-general, county-level land tenants on the drafting of the rules for the general surveying of the land of the Bessarabian Region (November 16, 1830 – 11, 1833, 1834)*]. NARM. F.2. Op.1. Spr.1507. 70 ark.
 30. Pivdenna Bessarabiya (kinets XVIII–XIX st.) : navchalno-metodichniy posibnik / L. F. Tsigagenko, O. M. Lebedenko, A. V. Dizanova; pid red. L. F. Tsigagenko [*Southern Bessarabia (end of the eighteenth to nineteenth centuries): educational manual / L. F. Tsigagenko, O. M. Lebedenko, A. V. Dizanova*. Izmail : SMIL.
 31. Rudin, S. D. (1915). Mezhevoe zakonodatelstvo i deyatelnost mezhevoy chasti v Rossii za 150 let. 19 sentyabria 1765 g. – 1915 g. [*Boundary surveying legislation and activity of the Surveying unit in Russia for 150 years. September 19, 1765–1915*]. Pg. : Tipografiya V. Kirshbauma.
 32. Smirnov, G. S. (2010). Gosudarstvennoe mezhevanie uralskikh guberniy (konets XVIII – pervaya polovina XIX veka) [*State surveying of the Ural provinces (the end of the eighteenth–first half of the nineteenth century)*]: avtoref. dis. kand. ist. nauk: Chelyabinsk.
 33. Sureva, N. V. (2000). Do istorii generalnogo mezhevannya Pivdennoi Ukrainy (dzhereloznavchiy aspekt). Zbirnyk naukovikh prats Berdyanskogo derzhavnogo pedagogichnogo institutu im. P. D. Osipenko [*To the history of the general surveying of Southern Ukraine (source-study aspect). Collection of scientific works of Berdyansk State Pedagogical Institute named after P.D. Osipenko*]. Istoriya. Berdyansk.
 34. Ustav obrazovaniya Bessarabskoy oblasti (№ 27357 ot 29 aprelya 1818 g.) (1830) // Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii [*The Charter of Education of the Bessarabian Region (No. 27357 of April 29, 1818) // Complete collection of laws of the Russian Empire*]. Spb.: Tipografiya II Otdeleniya Sobstvennoy EIV Kantselyarii. Sobranie I. T. XXXV. S. 222–281.
 35. Tsvetkov, M. A. (1953). Kartograficheskie materialy generalnogo mezhevaniya. Voprosy geografii [*Cartographic materials of the general land surveying // Questions of geography*]. Sb. 31.

36. Tsiganenko, L. F. (2009). *Dvoryanstvo Pivdnya Ukraini (druga polovina XVIII st. – 1917 r.) [Nobility of the Great Ukraine (the second half of the XVIII century – 1917)]* : Monografiya. Izmail: SMIL.
37. Shtat Bessarabskoy oblasti po vnutrennemu upravleniyu (29 aprelya 1818 g. ot № 27357) (1830). *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii [Staff of the Bessarabian Region for internal management (April 29, 1818 from No. 27357). Complete collection of laws of the Russian Empire]*. Spb. : Tipografiya II Otdeleniya Sobstvennoy EIV Kantselyarii, Tom XLIV. Chast 2. Kniga shtatov. Otdelenie III i IV. S. 22.
38. Tomulet, V. (2013). *Din istoria fondării și activității biroului regional (gubernial) de hotărnicie din Basarabia (1818–1890) [From the history of the foundation and activity of the Bessarabian Regional (gubernial) Bureau of authority (1818–1890)]*. Revistă Științifică a Universității de Stat din Moldova.

УДК 930(477) «18/19»

УЧИТЕЛЬСЬКІ ІНСТИТУТИ В СИСТЕМІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.: АНАЛІЗ СУЧАСНОЇ ІСТОРИОГРАФІЇ

Ломако Людмила

У статті проаналізовано праці дослідників сучасного періоду, присвячені становленню і розвитку вчительських інститутів в українських землях другої половини XIX – початку XX ст. Показано інформаційний потенціал досліджень, види, тематику видань, оцінено внесок сучасних авторів у вивчення проблеми. Використано такі методи дослідження як систематизація наукової літератури, операціоналізація понять, хронологічно-системний і проблемно-пошуковий, структурно-порівняльний аналіз джерел. Дослідження базується на принципах науковості, системності, історизму, об'єктивності, єдності історичного і логічного, теорії і практики. Аналіз сучасних досліджень засвідчив наявність ґрунтовного досвіду професійно-педагогічної підготовки в учительських інститутах Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX ст. Авторами колективних праць і монографій, загальних і регіональних видань зібрано багатий фактологічний матеріал, залучено нові джерела. З'являються спроби цілісно відобразити історію створення, стан та діяльність окремих учительських інститутів, їхнє місце і роль у системі педагогічної освіти України зазначеного періоду, визначити зміст, провідні тенденції і особливості їх адміністративно-організаційного устрою. Результати роботи можуть бути використані під час проведення досліджень з історіографії, історії